

ЈЕВТО М. МИЛОВИЋ

ЛИЧНОСТИ И ДОГАЂАЈИ ИЗ ЊЕГОШЕВОГ „ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“ У СВИЈЕТЛУ ИСТОРИЈСКЕ ГРАЂЕ*

Врсни познавалац историје Црне Горе Ристо Ј. Драгићевић средио је 1949. године „један дио својих биљежака о лицима *Горског вијенца*“ које је „повремено прикупљао“ из дотада објављених историјских докумената и објавио их је у своме чланку „Архивски подаци о лицима „Горског вијенца“¹. У том своме раду Драгићевић каже да су подаци „за лица Горског вијенца углавном до данас објављени из богатог Млетачког и дјелимично Дубровачког архива“² и истиче „да се ништа темељито и сигурно о прошлости Црне Горе и сусједних јој крајева не може урадити без систематског проучавања огромне архивске грађе, која се чува у старим архивима у Котору, Дубровнику, Задру, Млецима и Бечу, па затим у разним руским и турским архивима“³.

Данас бисмо жељели да на овом цијењеном скупу саопштим о извјестан број историјских докумената који су послужили Његошу за стварање неких ликова и сцена његових дјела, првенствено *Горскога вијенца*. Допуњаваћемо их архивском грађом коју су открили Јован Томић, Владимир Ђоровић, Ристо Драгићевић, Глигор Станојевић, Славко Мијушковић, Милош Милошевић, Бранко Павићевић, Ристо Ковијанић и други научници.

Прије другог свјетског рата била су позната два-три писма владике Данила. Г. 1948. ми смо пронашли међу которским управно-политичким списима који су се тада чували у Државном архиву у Задру преко 85 оригиналних писама владике Данила. Све смо објавили, заједно с осталим познатим његовим писмима,

* Академска бесједа одржана 19. новембра 1987. године.

¹ Ристо Ј. Драгићевић, *Чланци о Његошу*, Цетиње, 1949, стр. 148-166.

² *Ibid.*, стр. 148.

³ *Ibid.*, стр. 148—149.

⁴ Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*, приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић, Титоград, 1964, стр. 251—272.

записима и забиљешкама 1956. у свом *Зборнику докумената из историје Црне Горе (1685—1782)*.⁵ Проф. Јанко Брајковић нам је омогућио да штампамо у своје раду *Стазе ка Његошу* факсимиле свих писама и забиљешака владике Данила. Из тих се писама лако види да се историјски лик владике Данила сасвим поклапа с колосалном фигуром владике Данила из *Горског вијенца*. Из његовог писма од 12. новембра 1727. сазнаје се да су Турци затварали владика Данила и да су га бацали у окове. У том писму саопштава владика Данило и ово: „... и јесмо мучени и трудни от многе смутње и огња међу који горимо у ову крајину, ма пак веће смо мучени от наше болести ножне, гњијући моје ноге от труда и зла које сам зло добио у моју младост, трпећи студове и мразе, трпећи стојање на васе ноштна бденија, молећи се г-ну Богу за ови стрптиви и безумни народ, трпећи узи, окови жељеза, тамнице, кошницу, како и апостол Павал за црков и вјеру...” У писмима владике Данила не говори се, на жалост, о истрази потурица.

Ако имамо у виду да није сачувано ни једно писмо, ни једна забиљешка, ни један потпис Шекспиров, и ако се запитамо шта би Енглези дали за један једини потпис Шекспиров, онда ћемо тек моћи да схватимо важност писама, пописа и забиљешака главног лица *Горског вијенца* владике Данила.⁶

Добро је познат војвода Батрић Мартиновић из Његошева *Горског вијенца*.⁷ Њега опијева и народна пјесма *Српски Бадњи вече* (око 1702. год.).⁸ Она га, као и Његош, назива војводом. Спомиње и његову браћу: Марка, Милоша, Томаша и Ивана. У запису о истрази потурица у Црној Гори, „који је преписао 1861. из једне црквене књиге на Цетињу” цетињски учитељ Никола Мусулић,⁹ не наводи се име Батрићево. Ту се говори о „четири брата Мартиновића”. „У списима которског ванредног провидура из 1684. године налази се и један списак осморице „повјерљивих” људи који су примали млетачку помоћ. То је нека потврда (Nota) коју је поднио Трифун Вракјен, которски

⁵ Јевто Миловић, *Зборник докумената, из историје Црне Горе (1685—1782)*, Цетиње, 1956, стр. 10—105.

⁶ Јевто Миловић, *Стазе ка Његошу*, 1983, број 27. до краја књиге.

⁷ На страни 146. своје познате студије *О Горском вијенцу*, Београд, 1923, о војводи Батрићу Павле Поповић, између осталог, каже и ово: „Војвода Батрић, најпосле, више личи на Мићуновића, али опет има нека разлика у њихову карактеру. Мићуновић је јунак српски, Батрић је јунак црногорски; о првоме се каже: „Српкиња га јошт рађала није”, за другога, да га „Црногорка јошт рађала није”. — Овдје Поповић гријеши Његош каже у *Горском вијенцу* за Батрића Перовића: „онаквога сивога сокола Црногорка јошт рађала није”, а не за војводу Батрића.

⁸ Петар Петровић Његош, *Огледало српско*, Просвета, Београд, 1951, стр. 23—33.

⁹ Петар Петровић-Његош, *Горски вијенац*. Текст приредио за штампу Ристо Ј. Драгићевић, Титоград, 1959, стр. 140 („Истрага потурица”).

властелин, 11. августа 1684,¹⁰ На томе списку је и „кнез Батрић са Цетиња“ («conte Battrich da Cettigne»). И у писму Висариона Бајице од 4. септембра 1685. изванредном провидуру Антонију Зену сретамо име „кнеза Батрића“.¹¹ И у писму скадарскога Сулејман-паше из априла мјесеца 1689, упућеном на Цетиње „митрополиту и Томашу“, ријеч је и о Батрићу.¹² „На завјештању Јанка Јовићева из Махина цетињском манастиру“, које је на жалост без датума, налази се име „кнеза Батрића од Цетиња. . .“

У Драгоманским списима Хисторијског архива у Задру нашли смо једно оригинално писмо војводе Батрића. То би било једино досад познато Батрићево писмо. Због његове занимљивости, јер потиче од једне крупне личности *Горског вијенца*, доносимо овдје његов препис. Писмо саопштавамо старом транскрипцијом:

„Пресвиетлому и узвишеному и могућему господину генералу свега честитога Мнетка, и Делмацие, и Рѣбание и Поморие в. д. п. от мене воведе Батрића.

Господине пресвиетли,

Даем ти на авизъ кѣде беше у ратно доба велика мућна и зло, не могаше се воска уставити от злого пута, паки се договорихъ з господомъ коя беху у тому граду поконому кавалиеромъ Вицкомъ Грѣбичићемъ и с провидурима кои се нахоћаху у то доба, а то ћешъ наћи у канажалрию како съмъ чинио за принципа. И куће съмъ жегъ, и Туркеъ секъ и много чинио докле съмъ зле луди оставио; паки ме господа знаше и соду ми учинише, а съде ми али ми господа млетачка помакаше али которска. То хоћу знати при твоему господству да ми види твое пресвиетло господство. Ако ли ми неће видети твое пресвиетло господство, а я ћу поћи и до принципа.

И целивамо ти твое госпоске вѣще“.

На полеђини овог писма стоји:

„Да се преда у пресвиетле руке господина генерала“.

На овоме писму Батрићевом нема, на жалост, датума. Није на њему ни година означена. Млетачка власт у Котору примила га је 7. октобра 1682. Истога дана писмо је преведено на талијански језик. Батрић је, дакле, био војвода 1682. г. Не може се, према томе, одржати мишљење Риста Ј. Драгићевића да је „Батрић сигурно послѣје истраге потурица добио титулу војвода“

¹⁰ Ристо Ковијанић, *О војводи Драшку* (Неколико података из Државног архива у Котору), Историјски записи, Титовград, 1963, књ. XX, св. 3, стр. 467.

¹¹ *Зборник докумената из историје Црне Горе (1685—1782)*. Спремио за штампу Јевто Миловић, Цетиње 1956, стр. 1.

¹² Петар Петровић — Његош, *Горски вијенац*. Текст приредио за штампу Ристо Ј. Драгићевић, Титовград, 1959, стр. 155 (Архивски подаци о лицима „Горског вијенца“).

(Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*, Титоград, 1964, стр. 257, примједба*).

Јасно се види из овог писма да је Батрић ратовао за Млетачку Републику. Он сам прича: „И куће сам жегъ, и Турке секъ и много чинио докле сам зле људи оставио”. Шта пак значи она његова реченица: „Паки ме господа знаше и соду ми учинише”? Млечићи су, изгледа, додијелили војводи Батрићу неку врсту плате (соду). Ријеч „соду” није ништа друго до талијанска ријеч »soldo« која значи »рага« плату. Рекло би се из самога писма да је Батрићу одједанпут ускраћена та плата. Не види се због чега. Можда је био опањкан код млетачке власти. Батрић свакако тражи да се ствар рашчисти. Штавише пријети да ће и до принципа у Млетке поћи ако се то повољно не ријеша.

Под вођством капетана Мухамеда Пармаковића напало је 23. маја по новом стилу 1691. г. 1500 Турака Комане.¹³ Сад се развила жестока борба између Комана и Турака. „Уз незнатне своје губитке Комани су побили „60 а ранили 40 Турака”¹⁴. После овога крвавог окршаја Турци су се повукли. Сјутрадан по бици „Вукота Бандић и још неки Комани налазе се на Цетињу, куд су дошли да о свом великом успјеху”¹⁵ обавијесте црногорског владике Висариона Бајицу и гувернера Зана Грбичића, који је тада живио на Цетињу с млетачком посадом. Грбичић подноси 24. маја по новом стилу которском провидуру Петру Додоу доста опширан извјештај о борби турској и црногорској у Команима. Он пише Додоу „да му шаље Вукоту Бандића и друге Комане са десет турских носева, који ће му причати о својој побједи над Турцима” и јавља му да је, „према оном што је могао утврдити, у бици Комана и Турака погинуло 60 а рањено 40” турских војника.¹⁶ Грбичић моли провидура „да команима који му долазе с неким добрим поклонима ода заслужено признање за њихову побједу ’какве у Црној Гори није било откад се потчинио Млетачкој Републици”¹⁷.

Славко Мијушковић је пронашао овај драгоцен извјештај Зана Грбичића у Историјском архиву у Котору и објавио је његов регест 1953. г. у свом чланку „Писма владике Висариона и гувернера Зана Болице-Грбичића о побједи Комана над Турцима 1691. године.”¹⁸ Мијушковић је открио у истом Архиву писмо владике Висариона Бајице које је послано, по свој прилици, исто 24. маја по новом стилу 1691. г. которском провидуру Пиетру

¹³ Сл(авко) Мијушковић, „Писма владике Висариона и гувернера Зана Болице-Грбичића о побједи Комана над Турцима 1691. године”, *Историјски записи*, Цетиње, 1953, год. VI, књ. IX, св. 2, стр. 530.

¹⁴ *Ibid.*, стр. 530.

¹⁵ *Ibid.*, стр. 530.

¹⁶ *Ibid.*, стр. 530.

¹⁷ *Ibid.*, стр. 530.

¹⁸ *Ibid.*, стр. 529—532.

Дуоду и у коме се говори исто о побједи Комана над Турцима. То писмо је штампао Мијушковић новом транскрипцијом у цијелости у горе споменутом чланку.

Висарион Бајица саопштава у том свом писму провидуру Дуоду, између осталог: „... А потом чули сте за војску која је ударала на Комане и, хвала Богу, да нијесу се похвалили колико су мислили зла учинити, али, хвала Богу, да су зло на своје главе дочекали. Тако прилучи Бог и нашега господства срећа да видите њих главе које су наши християни отсјекли који су под вашу заповијед. Тако дао Бог да и посад напредују и Бог им срећу да супротив непријатеља. И к нама дође Вук Бандић су неколико људих и донијеше обиљежје от десет главах што су посјекли и отпависмо их вашем г. Него вас молимо да их добровољно с веселијем срдцем дочекате и помилујете и дарујете да и други пут буде им мило и њима и друзијема учинити јунаштво...”¹⁹

Добро вам је позната завршна сцена Горског вијенца: Вук Мандушић долази с бојнога поља из Прогоновића на Цетиње. „Мрко прича” владици Данилу о турском поразу („осамдесет и три посјекосмо”). Ударило је на Шћепандан „двјеста харачлијах” на кулу Радунову. У кули се затекао сам Радун са својом младом женом Љубицом. Он се супротставио Турцима. Љубица му је пунила пушке, а он је гађао с прозора од куле. Седам их је побио. Турци су онда довукли сламу и сијено око куле и запалили је. Мандушић је тада Радуну дошао у помоћ са педесет момчади. Турци су одбијени. Радун је спасен, а кула је изгорјела.²⁰ Ристо Радуновић је идентификовао борбу Црногораца са Турцима у Прогоновићима која се водила, по свој прилици 23. маја 1691. године по старом календару са борбом кнеза Радуна из Комана, Вука Мандушића и других многобројних Црногораца с турским харачлијама у Прогоновићима коју је Његош живописно приказао у завршној сцени свога великог дјела.²¹ Његош спомиње једну жестоку борбу Црногораца с Турцима у Прогоновићима у којој су Турци „гомилама гинули”. У свом „Примјечанију” уз Огледало српско он каже:²² „1. Од 1510—1702. године, од свијух црногорских бојевах који су се у ове готово двије стотине годинах догађали никакве пјесме немамо која би од тијех бојевах нама што опјевала; премда се многа мјеста и дан данашњи у Црну Гору знају на која су Турци гомилама гинули, као на пр. Лимљани у Нахију Црничку, Вр-

¹⁹ Јевто Миловић, *Стазе ка Његошу*, Титоград, 1983, факсимил писма Висариона Бајице Петру Дуоду и Живу Грбичићу, број 10.

²⁰ Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац. Луча микроkozма*, Обод-Цетиње, Просвета-Београд, Београд, 1984, стр. 129—131.

²¹ Ристо Радуновић, „Историјска основа завршне сцене Његошевог *Горског вијенца*”, *Историјски записи*, Титоград, 1986, св. 4, стр. 139—156.

²² Петар II Петровић, *Огледало српско*, Обод-Цетиње, Просвета-Београд, 1984, стр. 479.

тијелка у Нахију Ријечку, Прогоновићи у Нахију Љешанску, Чево и Велестово неколико пута, којих би се 20-30 наћи могло која су сва у народу црногорском добро позната и на која се и дан данашњи, колико су гођ од њих нека ломна, налазе знаци погибше турске војске: у парама, оружју или другим каквим металним стварима. . .”

Његош није измислио ни Радуна који игра главну улогу у завршној сцени *Горског вијенца*. Славко Мијушковић је објавио 1953. у Историјским записима „Један прилог историји Црне Горе”.²³ Мијушковић је у том свом чланку штампао уговор који су склопили пред которским судом 14. јула 1663. године²⁴ „Турци Осман Јусуфов, Велија Хасуловић, Хусеин Мухамедов, Алија Сулиманов, сви из Комана, Касум Велија, Турчин из Микулића, и кнез Радун из Комана (conte Radun da Comani) и заједнички се обавезали, у име своје и осталих главара и сељака да ће на читавој територији Црне Горе као и на територији которске јурисдикције владати мир”.²⁵

У свом писму од 7. августа 1830. јављају поп Стефан Лазаровић и сердар Марко Пламенац Петру I да „има једно дијете, ту једнога попа син. . . казује која је жена вјештица и мађионица” и која је крива ако нечије дијете умре, а затим „који ли од пушке у бој погине запахнула га је она једна с лијевога рамена, а нећаше он погинути но други. . . И како су учинили у Врањину да жене топе, биће зла с тога доста и погибије међу селима и браствима и све ће се поклат; зато ве моле и куме главари да пишете свој нахији жестоко проклетство, који ће ходити проклетјема бајалицама. Ово је кастиг божи! . . . Ево, господару, пошто написах, разумјех да су јуче неки Црмничани топили жене одиста.”²⁶

Петар I је одговорио 9. августа 1830. сердару Марку Пламенцу, духовним и мирским главарима и старјешинама и свијема Црмничанима. Доносимо тај његов одговор у цијелости:²⁷

„Данас с великим мојим оскорбљењем разумјех зла и проклета дјела, која излазе од некаква проклетога ђетића, сина некојега попа из Врања, из Зете и од његове дружине, сина попа Јова Орландића из Селцах и Ми. . . Бошковића из Врањине, који за свију. . . клету корист да паре узимају варају безазлени народ и кажују некакве вјештице, те људ. . . и остале лажи свакојаке просипају међу народом, који без свакога размишљања њихове

²³ Славко Мијушковић, *Историјски записи*, 1953, год. VI, књ. IX св. 1, стр. 233—237.

²⁴ *Ibid.*, стр. 233, 235—236.

²⁵ Упор. оvdје рад Сима Радуновића *Прогоновићи*, Титоград, 1972, стр. 23—31.

²⁶ Чедо Вуковић, Петар I Петровић, *Фреске на камену*, Титоград 1965, стр. 546.

²⁷ Душан Д. Вуксан, *Посланице*, 1935, стр. 250—251.

лажи вјерује, и топи у воду, муч... и на сваке зле начине при... сиромашнице жене мучи и трза, говорећи да су вјештице и да су изјеле тога и тога младића, а тога и тога, који је у бој погинуо, с лијеве стране запахнуле и за то да је погинуо. О Боже мој, чудне слѣпоте, чудна безумија и чудна сујевјерија и злога помишљенија! Како могу људи икакве проклете бајалице вјеровати, те ли не виде, да их они за измамити коју пару варају и да им лажи за готове паре продају. Како ли може која жена кога заклати, кад га ни су чим не такне и кад му ништа отровно не даде јести или попиги. Како ли га изјести може, кад му тијело јавно у гроб полаже цијело. Ви говорите, да вјештице по ноћи лете, а како могу лећети, кад њихово тијело у одар лежи. Ви одговарате да њихов дух лети, но ја вам говорим и Богом се заклинам, да то бити не може, да дух из чељадета по ноћи или по дневи из тијела изиде, нити да се опет у тијело поврати, јер тијело без духа остаје мртво, а мртве нико воскресити не може, нао сам Творац неба и земљи, Бог, његовом силом и благовољењем.

Ја сам по свијету у нека мјеста ходио и неколико књигах читао, и нигђе не нађох, нити ми ко каза, да има вјештицах и вједогоњах, нао међу слијепим и жалостним србским народом, а зашто него за то, што је слијеп и зашто више лажи вјерује, него ли јевангелије Христово и Христове науке и заповиједи.

Тога ради свијех вас, о Црмничани, великога и малога, мужевскога и женскога пола и возраста силнијем и страшнијем Богом Вседржителјем и честнијем крстом и пресветом Богородицом и свом силом небесном у три пута и у триста путах заклинам, да се од тога злога и пребезаконога дјела прођете, да те проклете бајалице не слушате, да к њима не идете, да их међу вама не пуштајете, да им ништа не вјерујете и да праву чељад не мучите. А вама свијема свештеницима у сва села и племена пишем и, властију нам од Бога даноју, најжесточајше запрештавам и говорим, да ни једному, који не би ово писмо послушао, немате никаква посла црковнога оправљати, него они и њихови домови нека остају под жестоким проклетством отлучени; тако и они свештеник, који би преко овога мога писма преступио, а праве и добре Богу препоручавам и остајем ваш доброжелатељ

На Цетиње
августа 9. — 1830

владика Петар

Позната је вјештица из *Горског вијенца*. Она је родом из Бара. У почетку је видарица. Она обилази читаву околину. Иде штавише и до Цуца, помоћу трава лијечи људе и

„и записе нечесове гради
да човјека пушка не убије.”²⁸

²⁸ Петар П Петровић Његош, *Горски вијенац*. *Луча микроkozма*, Просвета, Обод, Београд, 1984, стр. 99.

Потом узима на се „маску пророчице и вјештице”, па је тада, што прије није никад радила,²⁹

„ударила каживат вјештице.
 Двадест их је досада казала,
 и сама је себе обличила,
 на њих више но педесет главах
 што су оне свакоју изјеле,
 а све ћеце која су помрла
 и момчади тѣ пушка убила.
 Па се народ цео помутио,
 нико не зна што хоће да ради,
 помрзјело све једно на друго.
 На чудо смо и на јаде били
 раздвајући да се не искоље;
 једва смо их овамо савили,
 еда како ви то претечете.”

Карактеристично је мишљење кнеза Јанка и кнеза Рогана о вјештицама. Кнез Јанко пита Рогана:³⁰

„Чудна врага, видите ли, браћо?
 Хвала богу има ли вјештицак?”

Кнез му Роган одговара:³¹

„Има, кнеже некијех рогошах,
 под облак ће устријелит орла.”

Ни Вук Мићуновић, кога „Српкиња јошт рађала није”, није сигуран да ли постоје вјештице, па пита владика Данила:³²

„Ти владико, знаш дубоке књиге;
 налазиш ли у њима вјештице?”

Владика Данило му одговара:³³

„ Ђе вјештице, што говориш, Вуче!
 Нема тога ни у једну књигу;
 сврх мене се сви овде куните,
 то су бапске приче и мудрости;
 него лаже ова бабетина,
 али може нешто друго бити.”

²⁹ Ibid., стр. 99.

³⁰ Ibid., стр. 102.

³¹ Ibid., стр. 102.

³² Ibid., стр. 102.

³³ Ibid., стр. 102—103.

Ристо Ј. Драгићевић је први упозорио на сродност између горе наведеног писма Петра I и сцене о вјештици *Горског вијенца*.

Његош није измислио догађај Бадње вечери који је опјевао у *Горском вијенцу*. Он се за њ послужио историјом. И за поједине појаве и епизоде у *Вијенцу* црпао је грађу из народне поезије и народног предања. И поједина лица, њихове особине, њихове титуле позајмио је за свој спјев из историје, народне пјесме и предања. Он није волио да измишља.

То је већ раније примијећено.

Позната је оштра препирка око вјере Хамзе капетана с Вуком Мандушићем и Вуком Мићуновићем:

„Рече Хамза Мићуновић-Вуку:
„Ја сам бољи, чуј, влаше, од тебе;
боља ми је вјера него твоја!” ...

Ко је, заправо, Хамза капетан? Хамза капетан је историјска личност. Он се звао Хамза Мушовић. Био је никшићки капетан. Живео је у 18. стољећу. Његош је свакако морао за њ знати. Можда је било у архиву цетињског манастира и писама од Хамзе Мушовића.³⁴

У Историјском архиву у Котору чувају се четири писма Хамзе Мушовића.

Хамза капетан Мушовић капетану Стијепу и другим Ришћанима

1756 (?)

Од мене Хамза капетана нашему пријатељу и коншијама капетан Стијепу и осталијем Ришћанима п.,

³⁴ Треба овдје напоменути да је отац Његошев Томо Марков испјевао једну епску пјесму о Хамзи Мушовићу, која почиње следећим стиховима:

Књигу пише Томановић Нико
од кржаве мале Горе Црне,
а шаље је граду никшићкоме,
а на име Хамзи капетану:
„О Турчине, Хамза капетане!
Немој дизат овце у Рудине...”

(Сима Милутиновић, *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, Лајпциг, 1837, стр. 33).

А потом како ни дође ваша књига и разумљесмо што нам пишете. Ви знате: скеле су затворене с ферманом честитогa свијетлога цара, а нешто што буде узето, колико гођ узето, варнуће се Зечевићу и Мулинама чије је било. Јахја аге диздара руком.

И да сте здраво!

Адреса: Да се преда у руке капетан Стијепу ... ововићу на Рисан.

(Историјски архив у Котору, Управно-политички списи, књига 80, лист 49).

Хамза капетан Мушовић Пиеру Мању

1762. (?)

Од мене Хамза капетана Мушовића нашему пријатељу Пиеру Мани штраорденару провидуру од Боке Которске в. д. п. ,

А потом како сам ви прије писао за те аспре Хасана Жврклановића, па сте им рекли да доведу сједоке. Ето сад иду тамо к теб[и] и воде шахите који су ту били на [на] годбу који те чисто казат како је б[и]ло. Зато ви пишем гледате учинит правду овому нашему чоек и то н[а] платите зашто није право да се тако чини на коншилуку без правде. А за ово јошт људих зна да је то та чоек дужан остао Хасану.

И да сте здраво!

Адреса: Да се преда нашему пријатељу и коншији Пиеру Мани штраорденару, провидуру од Боке Которске, у пријатељске руке у Котор.

(Историјски архив у Котору, Управно-политички списи, књига 88, лист 808. — Десна ивица документа је од влаге оштећена).

Хамза капетан Мушовић и остале аге од града Оногошта Пиетру Мању

1762. г.

[М. печата: Овдје се налази десет турских печата]

Од мене Хамза капетана и диздара и осталијех агах од града Оногошта и свега кула оногошкога нашему пријатељу Петру Анђелу Мању штраорденару сопрапровидуру которскому д. п., а потом, знано вам буди како је био узено Хасан бајрактар Груда у Ивана Ђуришина цекинах [70] у име тарговине, пак му послао по Раду Јовову на аманет божи у овивах (?) великијех пак су дочекали твоји Доброћани те их узели сву ту стоку, говорећи да је

и мене хамза купити и купити пријатеља
 и иконшару купити стигло и икону
 мизм ричну ни му и употребом рачуна
 доде јуцу книту израбљеном кону
 и пишете ижигте. Селесе зати
 рене сферичном ^{списалоу} жести то су. Фир
 унецо чоабде узето мали постоје
 по парну жесо зеге и до ималину
 му тиге пило. Јахрјдте дигдара ре
 чом иласте. Зарапо

Адреса:

26

Др. Сав. преко Брано ре
 не му и стигло и
 по и 28. пријатеља

Писмо Хамзе Мушовића

Хамзе хамза патитна мѣшо вѣла
 кашмиѣ прѣтѣлѣ пиѣрѣ шани цра ѿр
 дѣнарѣ про вѣрѣ ѿгогокѣ по торскѣ
 ѿп апотомѣ кудносамѣ прѣтѣи
 савѣ затѣ аспре хасана ѿвртѣно
 вѣла патѣтѣи рѣчѣи даковѣ кад
 секѣкѣ сто савѣ иѣѣ тамо ѿтѣсѣ
 ивоѣѣ шахѣтѣ поѣсѣ тѣ ѿѣли на
 тоѣѣ поѣтѣ чѣсто гѣзѣтѣ кудносѣ
 ло затѣ ѿи пиѣкѣи тѣкѣтѣ бѣѣѣѣ
 праѣѣѣ ѿвоѣѣ кудшѣѣѣ ѿѣѣѣ ѿпо ѿ
 пдѣѣѣѣ тѣѣѣ ѿѣѣѣ право касѣтѣ
 по чѣѣѣѣ кудѣѣѣѣ ѿѣѣѣ ѿѣѣѣѣ
 ѿѣѣѣѣ ѿѣѣѣѣ ѿѣѣѣѣ ѿѣѣѣѣ
 ѿѣѣѣѣ ѿѣѣѣѣ ѿѣѣѣѣ ѿѣѣѣѣ

Адреса:

Хамзе хамза патитна мѣшо вѣла
 кашмиѣ прѣтѣлѣ пиѣрѣ шани цра ѿр
 дѣнарѣ про вѣрѣ ѿгогокѣ по торскѣ
 ѿп апотомѣ кудносамѣ прѣтѣи
 савѣ затѣ аспре хасана ѿвртѣно
 вѣла патѣтѣи рѣчѣи даковѣ кад
 секѣкѣ сто савѣ иѣѣ тамо ѿтѣсѣ
 ивоѣѣ шахѣтѣ поѣсѣ тѣ ѿѣли на
 тоѣѣ поѣтѣ чѣсто гѣзѣтѣ кудносѣ
 ло затѣ ѿи пиѣкѣи тѣкѣтѣ бѣѣѣѣ
 праѣѣѣ ѿвоѣѣ кудшѣѣѣ ѿѣѣѣ ѿпо ѿ
 пдѣѣѣѣ тѣѣѣ ѿѣѣѣѣ право касѣтѣ
 по чѣѣѣѣ кудѣѣѣѣ ѿѣѣѣ ѿѣѣѣѣ
 ѿѣѣѣѣ ѿѣѣѣѣ ѿѣѣѣѣ ѿѣѣѣѣ

ѿ хр҃ста ст҃их туркоуцах нѣмцицама
~~ст҃ем туркоуцама прѣтчициема~~
 до арцаицима ѿ лупотомѣ рече
 фермаи мѣдѣнах рѣх ѿвоисау ѿде
 да ѿстоу и доде отрѣхтица ѿ хр҃ста
 рѣ хр҃стаи де нуморе ницау мѣсто се х
 унѣтили пешно дѣхше гл҃го унѣу
 ги гл҃го гл҃го дѣхше гл҃го нѣмски
 те гл҃го гл҃го гл҃го гл҃го гл҃го гл҃го
 нѣтѣ нѣрѣм дѣхше гл҃го гл҃го гл҃го
 лини ги гл҃го ѿпростѣтѣ дѣхше гл҃го
 туркоуцима гл҃го гл҃го гл҃го гл҃го гл҃го
 гл҃го гл҃го гл҃го гл҃го гл҃го гл҃го
 гл҃го гл҃го гл҃го гл҃го гл҃го гл҃го
 ги ѿ хр҃ста гл҃го гл҃го гл҃го

Адреса:

За се прица туркоуцима
 прѣтчициема ѿ арцаици
 ма хр҃стаи гл҃го гл҃го гл҃го

Фотокопија писма никшићких трговаца
 трговцима са Прчањем и из Доброте

црногорска, а ми знамо и сва Бока ваша зна да је стока послата Ивану по царногорцима на аманет. Зато ви пишемо. Није право да се тако чини међу нама на коншилук, а будући честити и свијетли цар наш и ваш принцип у мир, а макар будући рат да би била, трговачкому благу вала да је сигуро. Зато га шиљемо к вама да му то благо наплатите подпуно, а нама није мило е су виле свадили ти ваш[и] Парчанани и Доброћани; шиљемо зато Хасана да ради, и он и ви, да то како смирите. Он је и већа зла смиривао и ће год је био смиривао [је] свуђ.

И да сте здраво.

(Историјски архив у Котору, Управно-политички списи, књига 88, лист 1103).

Хамза капетан Мушовић изванредном которском провидуру Пјеру Мању

1763 (?)

[М. печата: Овдје се налази десет турских печата].

Од мене Хамза капетана и диздара и од осталијех агах од града Оногошта нашему пријатељу и коншији Перу Анђелу шта-орденару провидуру которскому в. д. п.

А потом како ти прије зимус силах Хасан баграктара поради оне стоке што су му је појагмили Доброћани у име стоке царногорске, коју је силао стоку исту Ивану Ђуришићу и био узео од њега капару пак га силах зимус к тебе да му то видиш и наплатиш пак му не дали до тебе (до тебе) доћи поради лазарета, а он не ктио на друга врата да иде. Зато ви пишемо и молимо вас како нашега пријатеља драгога да му бисте то виђели и очистили е није право да се такве ствари чине међу нашијем трговцима и вашијем. И ми знамо и сједочимо да Царногорци нијесу имали у ту стоку никакве ортачине ни илаке освин самсарину на (стотину) цекинах, (један), него су аспре Ђуришића и Хасан бајрактар, еве, а ми знамо Хасан бајрактар, Хасан да је чоек поштен и прав трговац што немамо бољег на нашу страну и знамо да неће рећ што није но све што је истина и што ће му бит вљеровано на свако мљесто. Тако ми сједочимо да је тако како ће ви казат из устах. И да сте здраво!

(Историјски архив у Котору, Управно-политички списи, књига 88, лист 1104).

ДА ЛИ ЈЕ ИЗМИШЉЕНА ЛИЧНОСТ ХАМЗАГА КАЗАЗ КОЈИ СЕ ПОМИЊЕ У ЊЕГОШЕВОЈ ПЈЕСМИ „КУЛА ЂУРИШИЋА“

Његош је опјевао у својој дугачкој епској пјесми „Кула Ђуришића“ од 10/22. априла 1847. сплеткарења и подмићивања која

је вршио скадарски везир Осман-паша у Црној Гори, побуну Црногораца у Доњој Црмници и њено угушивање.³⁵ Личности које он у тој својој пјесми опјевава нијесу измишљене. Оне су стварно и постојале. Има ту једна особа за коју се није знало да ли је позајмљена из историје, или из народног предања или из наше народне поезије. Њу не спомиње ни Радован Лалић у својим коментарима уз пјесму „Кула Ђуришића”. То је „Амза Казаз”. Скадарски везир Осман-паша јавио је, по Његошевом излагању у пјесми „Кула Ђуришића”, младоме султану Абдулу Меџиду у Цариграду да је:³⁶

„Гору Црну мука притиснула,
Погибе јој жито у долини,
Погибе јој стадо у планини,
Узвија се народ у горама,
Ништа не зна шта хоће да ради”.

Он цару Меџиду савјетује:³⁷

„Но отвори благо из ризнице,
А отвори жито из житнице,
Домамићеш на то Црногорце,
Предаће се теби Црногорци,
Покорићеш ломну Гору Црну,
Учинићеш дину задужбину,
И прославит име у свијету...”

Неискусни и послушни султан Меџид сложио се с предлогом Осман-паше и „накитио” му је „ситнога фермана”.³⁸

„О османе, моја вјерна слуго!
Ти отвори благо из ризнице,
А отвори жито из житнице,
Те домами к себи Црногорце;
А дајем ти турску вјеру тврду;
Ако Гору ти покориш Црну,
До мене ћеш сјећет у дивану...”

³⁵ Ристо Ј. Драгићевић, *Стогодишњица једне штампарске грешке у Његошевој Кули Ђуришића*, Историјски записи, Цетиње, 1950, стр. 181—187; др Петар И. Јуповић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, Београд, 1951, Српска књижевна задруга, књ. 316, стр. 214—217, и Радован Лалић, *Објашњења уз Његошеве песме*, П. П. Његош, *Пјесме*, издавачи Прогресса, Београд, Обод, Цетиње, Београд, 1974, стр. 368—379.

³⁶ П[етар] П[етровић] Њ[егош], *Кула Ђуришића и Чардак Александра*, Беч, 1850, стр. 3.

³⁷ *Ibid.*, стр. 3.

³⁸ *Ibid.*, стр. 3—4.

Чим је Осман-паша добио царски ферман, на граду је „оборио топове”, скупио скадарске поглавице и прочитао им ферман. Сви су везирови доглавници ћутали. Само је неустрашиви „Амза Казаз” „на ноге скочио” и Осман-паша одбрусио:³⁹

„Та луд ли си, скадарски везире,
Што ћеш благо трошит на јабану?
Турска земља пуна сиротиње,
Сиротињи својој помажите.
Благо ће ти штета понијети
Ка да ћеш га усут у Бојану.
Црногорци бити што су били,
На спрдњу ће тебе окренути . . .”

Кад је Његош стварао лик Хамзаге Казаза, без сумње му је лебдио пред очима „старац Фочо од стотине љета” из наше народне пјесме „Почетак буне против дахија (1804. године)” коју је објавио у *Огледалу српском* 1846. г.⁴⁰

Пошто је 1801. убијен у Београдском пашалуку везир Хаци-Мустафа-паша, сву власт су приграбили јаничари и четири дахије: Аганлија, Кучук Алија, Мула Јусуф и Мехмед-ага Фочић. Они су сад почели да врше насиље над Србима у Пашалуку. Почетком 1804. штавише су и одлучили да побију све српске кнезове, свештенике и друге угледне људе како би обезглавили Србе. То је, по народној пјесми, предложио Фочић-Мехмед-ага на састанку „Биограду на Стамбол-капији”.⁴¹

„ . . . Нас четири велике дахије . . .
Поћи ћемо из нашега града
Кроз нашијех седамн’ест нахија,
Исјећ ћемо све српске кнезове,
Све кнезове српске поглавице,
И кметове што су за потребе,
И попове српске учитеље,
Само луду ћецу оставите,
Луду ћецу од седам година . . .”

Старац Фочо се не слаже с предлогом Фочић-Мехмед-аге. Он дахијама даје мудре савјете:⁴²

„Нуто момка и нуто памети,
С којом р’јечи на пашалук сједе!

³⁹ *Ibid.*, стр. 4.

⁴⁰ *Огледало српско*, Београд [1846], стр. 260—281.

⁴¹ *Ibid.*, стр. 267.

⁴² *Ibid.*, стр. 271—272.

Узми, синко, Фочић Мехмед-ага,
 Узми сламе у бијелу руку,
 Махни сламом преко ватре живе:
 Ил' ћеш ватру са тим угасити,
 Или ћеш је већма распалити?
 Ви можете, и Бог вам је дао,
 Тако силну покупити војску,
 И поћ ћете, синко, кроз нахије;
 Једног кнеза преварит можете
 И на вјеру њега домамити;
 Своју ћете вјеру изгубити,
 Једног посјећ, а два ће утећи,
 Два посједи, четири одоше;
 Они ће вам куће попалити,
 Ви дахије од њих изгинути.
 Ал, ви тако немојте радити,
 Него мене старца послушајте . . .”

Хамзага Казаз стварно је и постојао. Био је Његошев савременик. Изгледа да је живио у Жабљаку. Као изасланик Осман-паше долазио је на Цетиње и водио преговоре с Његошем. С њим се и дописивао. Сачувана је копија Његошева писма од 13/25. фебруара 1843. г. Хамзаги Казазу коју овдје доносимо.⁴³ „Од нас Петра Петровића, владике црногорскога и брдскога и кавалијера цара рускога, Хамзаги Казазу пријатељски поздрав! — Твоје писмо од 9. февр. примио сам, а другога твога писма нијесам примио, ни знам шта си у њем писа. Што велиш да би добро било да пишем паши, ја би тако исто рад био да сам са свакијем царскијем већилем, који је на нашу границу, у мир и у љубав, но прво и прво дужност би његова била да ми објави како га је цар посла на та забитлук,⁴⁴ јер таки је обичај свуда по свијету уређеноме и ка што се свуђ међу пријатељскијема странама чини. Но будући није се при својему доласку к мене обратио, зато ја не знам шта би му писа; но у свако вријеме, кад је год драго Осман-паши, у мене може наћи истинога својега пријатеља. А за оно што си писа Мрђену, буди истинито увјеран да ће бити како што смо ја и ти зборили овђе на Цетиње, и да ја нећу ни с ким дионик бити у лов под Жабљак до с тобом нако би ти коме од своје добре воље пренео. То знади и да си здраво!”

⁴³ Копија Његошева писма од 13. фебруара 1843. Хамзаги Казазу, Архивско одјељење Цетињских музеја, „Посебна акта”, 1843. — Копију овога писма објавио је с погрешкама др Мираш Кићовић (Петар Петровић Његош, *Писма III*, 1955, стр. 19—20.

⁴⁴ Мјесто „забитлук” прво је било написано „везирлук” па је то накнадно прецртано.

Хамзага Казаз био је, по свој прилици, разуман и мирољубив човјек. Његош се с њим спријатељио. У свом писму од 13/25. фебруара 1843. т. он шаље Казазу „пријатељски поздрав”. А 17/29. априла 1844. г. он моли Осман-пашу да упути к њему на преговоре Хамзагу Казаза да би се успоставио мир на граници Скадарског пашалука и Црне Горе:⁴⁵ „А ти, ако желиш се, како што ја желим, да све у мир и у ред стане по границама, пошљи к мени Хамзагу Казаза. Он је и прије код мене био, овђе му је доћи исто као у своју кућу...”

Сјетимо се сцене војводе Драшка Поповића из Горског вијенца. Ни Драшко Поповић није измишљена личност. Он је постојао. Био је и у Млецима. Добијао је од Млечића плату. Ристо Драгићевић је навео у својој студији „Архивски подаци о лицима „Горског вијенца” неколико докумената у којима се помиње: „Драшко из Озринића” (1684.), „Драшко Попов” (1685. г.), „Драшко Попов из Озринића” (1693. г.), „спахиа Драшко Поповић от Оз(рини)ћа” (1711. г.), Међу печатима црногорских главара нађен је и „печат спахије Драшка, војводе озринићкога.”⁴⁶

Ми смо пронашли једно писмо које су око 1700. г. писали Драшко Поповић, Вукота и други Озринићи старјешинама Грахова. Ево тога писма:⁴⁷ „Од мене војводе Драшка, и Вукоте и свијех Озринића свијем старјешинам од Грахова б. д. п.

„А потом, много ви смо књига писали до саде. Ниједне нам нијесте одписали, а саде ви пишемо од наше памети, а не питамо ничије памети. Знамо да нам су повели робље Новљани, али вас не кривимо, него ако жудите да уватимо вјеру божју до Ђурђева дне, а главе нам су и плијен у Ришњана, али се и њима јависмо. А ко крив би, утече, али, вала Богу, суђено му би. И ако жудите да је мир, ет(о) ви од нас по три пута божја вјера до Ђурђева дне. И ту ни књигу отпишите да знамо што мислите.

И Бог ви веселио!”

УЗГРЕДНЕ ОПАСКЕ О НЕКИМ ЊЕГОШЕВИМ СТИХОВИМА

НЕШТО О ПОПУ МИЋУ ИЗ „ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА”

Свима је нама урезан дубоко у сјећање искрени и простодушни поп Мићо из *Горског вијенца*. Било би од интереса сазнати да ли је било таквих попова у Његошево доба или је поп

⁴⁵ Копија Његошева писма од 17/29. априла 1844. г. Осман-паша, Архивско одјељење Цетињских музеја, „Исходјашчи журнал”, IV, под бројем 14/1844, стр. 90^b—91^a.

⁴⁶ Ристо Ј. Драгићевић, *Чланци о Његошу*, Цетиње, 1949, стр. 149—150.

⁴⁷ Јевто Миловић, *Зборник докумената из историје Црне Горе (1685—1782)*, Цетиње, 1956, стр. 13.

Мићо производ Његошеве фантазије. Људима од пера је добро познато да Његош није волио да измишља. Штавише, „ни оне титуле које се појединим лицима у *Вијенцу* различито дају, — ком „сердар”, ком „војвода”, — нису произвољно и напамет бацане. Ко год у *Вијенцу* има коју титулу, њу му је народна песма или традиција дала; ко је нема, није је ни добио од песме”.⁴⁸

Ни поп Мићо, свакако, није измишљена фигура, него узет из живота.

Било је бесумње свештеника и у доба Његошево који су могли мирне савјести да изговоре ријечи попа Мића:

„И не дају жита ни у шаку,
до по руно и по груду сира;
па и то ми дају ка на силу.
Да ли не знаш наше даваоце?”

Његошев проглас Залажанима од 22. октобра 1844. то нам јасно показује: „Од нас владике Петра Петровића свијема Залажанима поздрав.

По овој мојој заповиједи дајем ви знати за поради попа Стефана да му имате исти бир давати, како што сте и његовом покојному оцу попу Јоку давали, и од тога преко ове моје заповиједи да му нико не може ништа укинути, него свако потпуно да га биром подмирује.

И тако знадите и да сте здраво”.⁴⁹

Интересантно би било овдје чути и мишљење странаца о црногорским поповима из Његошева доба.

Познати аустријски шпијун капетан Фридрих Орешковић каже у свом „Мемоару” од 21. децембра 1838:⁵⁰ црногорски „свештеници се не разликују ни по своме одијелу; ни иначе по нечем другом од осталог обичног народа, иду стално наоружани пиштољима, пушком и ханцарем...”⁵¹

Један анонимни писац, који је „био у почетку четрдесетих година у Црној Гори и своје проучавање земље ограничио искључиво на цркву и школу”, приказује црногорске свештенике на овај начин: „По спољашности не разликују се мирски свештеници готово ништа од обичних Црногораца; они не само да не носе браду (што је иначе код грчког вјероисповиједана обичан

⁴⁸ Павле Поповић, *О Горском вијенцу*, Београд, 1923, стр. 20, 21.

⁴⁹ Цетиње; Архивско одјељење Државног музеја, Посебна акта. Сличан проглас Залажанима издао је Његош 18. маја 1838 (Упор. Мираш Кићовић, Петар Петровић Његош, *Писма II*, Београд, Просвета, 1953, стр. 54).

⁵⁰ Ово је по новом календару.

⁵¹ Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 316 (b. Unica 1826—1846).

знак), него брију исто као и други већу част главне косе бријањом бритвом. Они носе оружје као сваки и иду у битку (како против спољњег непријатеља, тако и између себе) као и прочи. Но будући да закон онеме, који човјека убије, отправљање свештеничке дужности забрањује, то обично они себе од тога, колико је могуће, чувају и ограничавају се на то, да као поглавари у биткама друге воде, раздражују и т. д. Такође при читању службе морају они оружје и фишеклије оставити. . .⁵²

Нешто слично о црногорским свештеницима саопштава и В. М. Г. Медаковић: „Црногорски свештеник ниучем се не разликује од осталог Црногорца, он носи ојело као и остали Црногорац, паше оружје, брије браду и подбријава главу. Кад пође да служи, иде под оружјем до цркве. Црногорског свештеника не може чоек ни по чему познати да је духовно лице већ само у цркви кад служи. . .”⁵³

Нема сумње, црногорски свештеници су, као што је лијепо приметио Милан Решетар за попа Мића, „умјели боље да ханџаром турске главе сијеку него ли да пером по папиру слова брчкају”.

Остаје још овдје отворено питање да ли је Његош измислио име попа Мића или је заиста у његово доба живио неки поп Мићо.

У Архивском одјељењу Државног музеја на Цетињу чува се један уљед влаге веома оштећен докуменат од митрополита Петра I Петровића Његоша који је датиран 9. августа 1805. Почетак тога документа гласи: „[От] нас владике Петра благодарној господи, и попу Мићу Чуброву, и војеводи Илији Пилетићу, [и] харамбаши Савићу Радојеву, и војеводи попу Јовану, и попу Раду, и свијема главарима от Берда драги поз[драв] и архипастирскоје благоволеније”.

Живио је у првој половини 19 вијека још један поп Мићо. То је поп Мићо Перић који је био парох од „села Шишићах”. Он је стајао у преписци с протопопом Јаковом Поповићем. У српској православној цркви у Котору чува се његово писмо од 18. априла 1829. Јакову Поповићу на које нас је упозорио свештеник Момчило Кривокапић. Ми то писмо саопштавамо овдје новом транскрипцијом: „Ми ниже подписати поп Мићо Перић, парок од села Шишићах који јесмо п[р]имили у писмо декрет од курије, викариолу писато на 1827. на 20. септембра, запоради парохије протопопа Вукшића за послужити исту парохију онолико колико ми је било наређено за шест мјесецах. Ми нијесмо помајкали од наше дужности што смо најбоље могући били служити без ничесове наше користи ни помоћи од вишешепоменуте парохије доклен [је] он дома дошао. Пошто је он дома доша, он служи у

⁵² Записи, Цетиње, 1939, књ. XXI, стр. 350.

⁵³ Живот и обичаји Црногораца, Нови Сад, 1860, стр. 35, 36.

сваке после духовне како и остали парок у своју парохију од провинције. Утолико, ми више се не пачамо у његову парохију ни доста ни мало, толико ни он у нашу. Тога ради ми смо писали и курији викариолно за више поменути парохију протопопа Вукшића. Утолико ми вас молимо како нашега намјестника и викара надворнога од курије архијерејске да ме чините ослободити од ове наше теготе која је на нас наложена, на наше плећи, што не можемо поднијети. Утолико ми се уздамо од ваше доброте да нећете заборавити од ваше стране.

Ваше чадо и слуга покорна поп Мићо Перић који остајем на вашу заповијед.

Из Гербља, на 18. априла 1829.”⁵⁴

Његош је могао знати за попа Мића Перића из села Шишића. Могао га је и лично познавати.

Петар I водио је преписку и са скадарским Сулејман-пашом. Настојао је да се успостави мир између Црне Горе и Скадарског пашалука. У једном писму из 1812. Петар I јавља Сулејман-пашу да није слао ни једнога Црногорца на Грахово и да није обећавао помоћ Граховљанима⁵⁵ и додаје: „Но како су Црногорци с Граховом близу на комшилуку то се сваки дан састају и мијешају, тако Црногорци од своје воље у Грахово иду једно из близости и по сусједству, а друго по пријатељству, будући су црногорске сестре и кћери у Грахово, а граховске у Црну Гору удате, и по томе разлогу нити ја могу Црногорцима забранити да у Грахово иду, нити их уставити да Граховљанима у помоћ не пођу ако им до потребе буде, зашто су Црногорци вољни и слободни људи, који немају врху себе бича, нити се боје коца ни конопца, но ако виде да ће њихове сестре и сестрићи и њихове тазбине и ујчевине погинути, они ће и без знања и питања ходити да им помогну. А што велите да сте звали Граховљане да вам дођу на вјеру и да нијесу хтјели доћи, они знају како су и прије паше цареве долазили да јарамазе ћерају и да раји начин учине, па су вазда жалосну рају под тежи зулум остављали, а друго страше се, чујући да си Зупчане на вјеру погубио, који су к теби приступили, зашто су у московску војску били, у коју су и Граховљани ходили. Како је то истина за Зубчане, ти знаш да нико не иде на смрт драговољно и да свако од смрти бјежи што даље може, него ако хоћеш рају смирити најпре истражи јарамазе и зулум па постави правду и суд царски и тада ће раја сама к теби приступити”. Сулејман-паша одговорио је Петру I да он не гони оне који су били у „московски бој” него оне који напуштају „царску земљу”: „А што пишеш да су јарамази рају рашћеравали, ја сам их мислио смакнути, али су они исти к њима пребјегли и од

⁵⁴ Адреса на писму гласи: „Его пречесњејшјему г-дину, и г-дину протопопу Јакову Поповићу, пароху которскому и викару надворноме”.

⁵⁵ Душан Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, Цетиње, 1951, стр. 201—202.

мене их сакрили. Ја имам царску заповијед једнако јарамаза и хрзуса и Турчина и рају једнако ћерати, и штогођ ја учиним право-криво наш ће девлет мене питати и други не може да се у то мијеша. Јер, штогођ ви урадите у Црној Гори, сви да мене пишу и плачу ми, ми, не бисмо за то мукајет били, већ им рекли: „Ето вас, а ето владитеља вашијех!“ А ви ако сте кајил коншијски да живимо, ми не можемо се проћи једне раје царске, или једнога камена царева”.

Ко се овдје не би сјетио Његошевих стихова из Шћепана Малог које изговара везир босански:⁵⁶

„Када бисте ви тројица шћели
јошт тројицу четворицу узет,
отпремит се право пут Стамбола
ради гласа једнога празнога
код девлета да нас оправдате,
да покорност цару изручите
да речете ер међу вам нејма
тога врага те се царом зове.
Сераскјер ће вама дати писмо,
дивно ће вас у Стамбол примити,
с даровима кући повратити,
Како год им сераскјер напише,
онако ће с вама поступити
јер га девлет за свашто вјерује
или писа право или криво.”

Сличну идеју изговара и Беглербег из Шћепана Малог:

„Ко је слијеп, један пустињаче?!⁵⁷
Цар најјачи може л' слијеп бити,
којему су очи ка два сунца,
а јошт даље но два сунца виде?
Па у оба да је слијеп ока,
ко би смио рећи да је слијеп?
Каква злобна да поричу уста
правосудне исламске калифе,
којима је куран допуштава
свашто чинит што им срце жуди?!
Зло и добро — све им једно бива,
зло њихово бог за добро прима...”

*

⁵⁶ Петар II Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, Просвета-Обод, Београд-Цетиње, 1984, стр. 70, 71.

⁵⁷ Петар II Петровић Његош, *Шћепан Мали*. Проза. Преводи, Обод-Цетиње, Просвета-Београд, 1984, стр. 89.

Његош шаље своје писмо од 3. октобра 1847. Осман-паши Скопљаку. Он му ту, између осталог, каже:⁵⁸ „Ја чујем да ти Црногорце хајдучима називаш. То име нимало срамотно није. Хајдук значи *chevalier* (Ritter) . На примјер, кавалери су ови хајдуци: Марко Краљевић, Реља Омучевић, Гергелес Алија, Тале Орашанин, Скендербег, Стојан Јанковић, Илија Смиљанић, Бајо Пивљанин, војвода Драшко Поповић, војвода Вук Мићуновић, Никац Томановић, Црнац Карамахмут, Карађорђе, војвода Вељко Петровић. Ово су само неки од нашега народа који нијесу данас у животу, а ови су тројица и данас живи: Абделкадер, Шамил и наш војвода Мића Морачки. — Истина је да су неки Црногорци убиваоци, грабителји и мамитељи, али их изобуздана и дивља сила турска насили, па и јуначка невоља.”

У *Шћепану Маломе* воде оштар разговор Беглербег и Теодосија Мркојевић.⁵⁹

Беглербег

Казаћу ти одмах, калуђере.
Свагдашњи су они невјерници
и хајдуци, да им пара нејма;
с њине злоће и њине невјере
Карадаг им назва земљу њину
покровитељ Грках и Стамбола,
султан силни, коме нејма пара.

Теодосија Мркојевић

Рад тога су они невјерници
јер вјерују што је њима драго,
а не оно што је другом драго.
На хајдуштво и сва опачила
Турци су им учитељи били.
Црногорска ово је кривица
рашта јесу непокорне ћуди,
рашта љубе кá душу слободу,
рашта јој се увијек клањају.

Усред љета 1796. г. скадарски везир Махмуд-паша Бушатлија, који се био одметнуо од султана, пошао је с 20.000 војника према Подгорици да би казнио непокорне Брђане. Митрополит Петар I Петровић супротставио му се са око 8.000 Црногораца и

⁵⁸ Његошево писмо од 5. октобра 1847. г. Осман-паши Скопљаку објавио Андрија Стојковић у *Arkivi za povestnicu jugoslavensku*, Загреб 1852, књ. II, раздел I, стр. 46—48.

⁵⁹ Петар II Петровић Његош, *Шћепан Мали*. Проза. Преводи, Обод-Цетиње, Просвета-Београд, 1894, стр. 81.

Брђана. У шест сати ујутро 11/22. јула отпочела је жестока борба прса у прса између Турака и црногорске и брдске војске у подручју села Мартинића која је непрекидно до три сата по подне трајала” и у којој су Турци били потучени и „сами Кара-Махмут-паша рањен једва је с главом утекао.”⁶⁰

Непосредно пред сами окршај Петар I Петровић одржао је снажну бесједу да би ободрио своје ратнике.

Из те чувене бесједи саопштавамо овдје неколико мисли: „... Ја сам, мили синови и предрага браћо моја, увјерен, да нема, јер ви сами страховице не трпите, јер ви страховице за посљедње људе држите, јер слободне горе не рађају страховице, већ дичне витезове, који знаду цијену јунаштва, који знаду цијену народног поноса и славе, која је ваш и с вама рођени вијенац! Ви сте, драги синови, слободан народ, ви немате награде друге за вашу свету борбу, до обрана своје вољности; али знате да је награда слободног јунака: обрана слободе и милог отечества, јер ко се за другу награду бори, оно није племенити јунак, већ најмени роб, ког витештво нема цијене, који јуначкога поноса и своје слободе нема... Зато на оружје и на крваво поље, мили витези, да покажемо: како горскије јунака мишица јунаштом надмашује на бојном пољу сваког душманина!”⁶¹

Овдје нам и нехотимично искрсавају пред очима Његошеви стихови из *Горског вијенца*:

„Породица света Пророкова
зна јунаштву праведну цијену.”

(*Горски вијенац*, стих. 1095—1096).

„Величаштво витешке ти душе
надмашује бесмртне подвиге
дивне Спарте и великог Рима;
сва витештва њина блистателна
твоја горда мишица помрачује.”

(*Горски вијенац*, стих. 228—232).

⁶⁰ „Кратка историја Црне Горе”, Грлица. *Календар црногорски за годину 1836*. Издао Димитрије Милаковић у Црној Гори, друга година, стр. 73—74.

⁶¹ Милорад Медаковић, *Повјесница Црне Горе од најстаријих времена до 1830*, Земун, 1850. стр. 93.